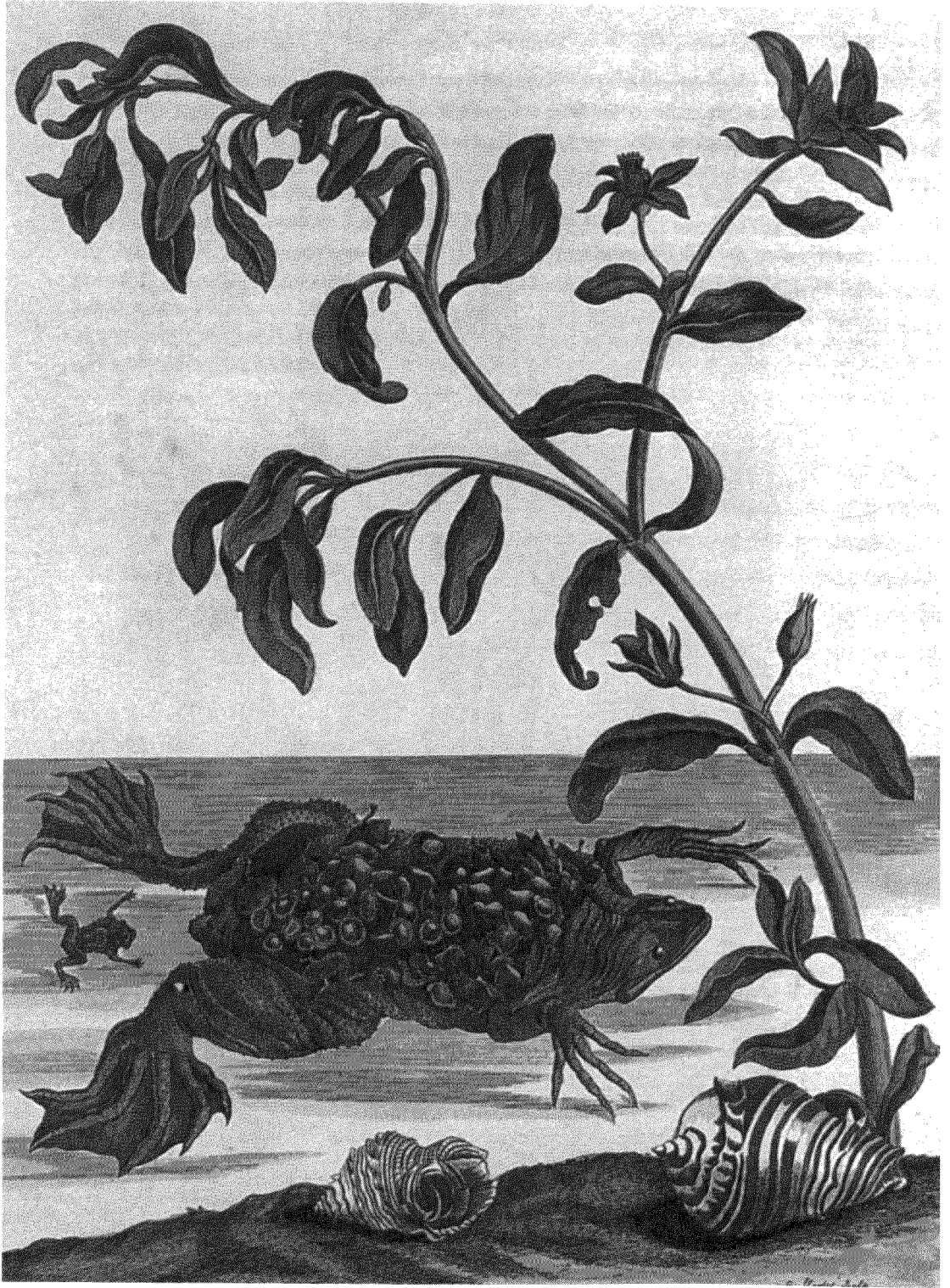

Περί της έννοιας της άρνησης στη διαλεκτική¹

Πιστεύω, σε αυτό είμαστε όλοι σύμφωνοι, ότι ο προσδιορισμός του περιεχομένου της παρούσας ιστορικής περιόδου και ειδικά η ανάπτυξη του ύστερου καπιταλισμού μέσω των αυθεντικών εννοιών, και μάλιστα μέσω των ανεπτυγμένων εννοιών της μαρξικής θεωρίας παρουσιάζει κάποιες δυσκολίες ή πολύ περισσότερο μπορεί κανείς να το προσδιορίσει έτσι, αλλά αυτό μας προξενεί μια νέα αμηχανία. Αν η ίδια θεωρία μπορεί να συλλάβει τόσο την ανάπτυξη του Α όσο και του μη Α, τόσο την ευημερία όσο και την κρίση, τόσο την επανάσταση όσο και την εκκρεμότητα της επανάστασης, τόσο τη ριζοσπαστικοποίηση της εργατικής τάξης όσο και την ενσωμάτωσή της στο υπάρχον σύστημα, τότε αυτό μπορεί να συνηγορεί για την εγκυρότητα της θεωρίας αλλά επίσης και για την αδυναμία της. Και πράγματι, υπό αυτή τη σκοπιά κατηγορήθηκε η μαρξική θεωρία ότι εμπεριέχει έναν ενσωματωμένο μηχανισμό, ο οποίος τη στεγανοποιεί έναντι κάθε ανασκευής μέσω της πραγματικότητας.

Τώρα, υποθέτω ότι αυτές οι δυσκολίες έχουν να κάνουν με την καταγωγή της μαρξικής διαλεκτικής από την εγγελιανή και ως εκ τούτου θα ήθελα υπό την παρακάτω προοπτική να συζητήσω αυτή τη σχέση.

Αυτό που βλέπουμε στην παρούσα περίοδο φαίνεται ως μια οιγή της διαλεκτικής της αρνητικότητας. Βρισκόμαστε ενώπιον νέων μορφών του καπιταλισμού και γι' αυτόν τον λόγο ενώπιον της αποστολής ν' αναπτύξουμε τη διαλεκτική έννοια που ταιριάζει σε αυτές τις μορφές. Επιτρέψτε μου να το διατυπώσω γενικά: μου φαίνεται ότι η κύρια δυσκολία έγκειται στη διαλεκτική έννοια σύμφωνα με την οποία οι αρνητικές δυνάμεις αναπτύσσονται εντός του υπάρχοντος ανταγωνιστικού συστήματος. Φαίνεται ότι αυτή η ανάπτυξη της αρνητικότητας εντός της ανταγωνιστικής ολότητας είναι σήμερα πολύ δύσκολο να καταδειχθεί. Γι' αυτόν τον λόγο θα ήθελα στη σύντομη εισήγησή μου ν' αρχίσω με τη συζήτηση του αρνητικού, και μάλιστα θα ήθελα να ξεκινήσω από την αντιπαράθεση η οποία σήμερα στη Γαλλία αφορά την απόπειρα του Αλτουσέρ να προσδιορίσει εκ νέου τη σχέση της εγγελιανής και της μαρξικής διαλεκτικής. Αρχικά συχνά έχει τονιστεί ο θετικός, κομφορμιστικός χαρακτήρας της εγγελιανής διαλεκτικής. Θα ήθελα να πω ότι στην εγγελιανή διαλεκτική η άρνηση λαμβάνει έναν φαινομενικό χαρακτήρα, καθώς πλήρως μέσω της άρνησης, πλήρως μέσω της καταστροφής αναπτύσσεται σε τελική ανάλυση πάντοτε μόνον το ήδη καθαντό ον, και μέσω της άρνησης υψώνεται σε μια υψηλότερη ιστορική βαθμίδα. Φαίνεται έτσι ως εάν ν' αναπτύσσεται στην εγγελιανή φιλοσοφία μέσω όλων των εκρηκτικών και ριζοσπαστικών επαναστατικών μεταβάσεων και καταρρεύσεων πάντοτε μόνον η μια ουσία, της οποίας απελευθερώνονται μέσω της άρνησης οι δυνατότητες που είναι μέσα της φυλάκισμένες και παρεμπο-

δισμένες. Είμαι της άποψης ότι αυτός ο κομφορμιστικός χαρακτήρας δεν είναι μια προσαρμογή του Εγέλου σε εξωτερικές σχέσεις, αλλά έγκειται στην ίδια την έννοια της διαλεκτικής του, στην οποία επιβάλλεται, εντέλει, η θετικότητα του Λόγου, της προόδου.

Ο Άλτουσερ τώρα ισχυρίστηκε ότι, αν πράγματι ο Μαρξ είχε επανατοποθετήσει απλώς την εγελιανή διαλεκτική στα πόδια της, θα είχε μετατρέψει μεν τη βάση του συστήματος, αλλά θα είχε απλώς αντιτάξει στο εγελιανό σύστημα Λόγου ένα άλλο σύστημα. Αυτό σημαίνει ότι θα είχε παραμείνει εντός της φιλοσοφίας, αντί να υπερβεί τη φιλοσοφία. Στην πραγματικότητα, σύμφωνα με τον Άλτουσερ, ο Μαρξ διέκοψε τη σχέση του με την εγελιανή διαλεκτική, καθώς την ανέπτυξε στο έδαφος της «πραγματικής ανάπτυξης» —μια έκφραση του Ένγκελς— ως μια νέα, ανεξάρτητη διαλεκτική.

Σε αυτή τη θέση του Άλτουσερ θα ήθελα τώρα να σας παρουσιάσω την αντίθεση, δηλαδή ότι και η υλιστική διαλεκτική παραμένει ακόμη υπό τη μαγική επήρεια του ιδεαλιστικού Λόγου, της θετικότητας, όσο αυτή δεν καταστρέφει τη σύλληψη της προόδου, σύμφωνα με την οποία το μέλλον είναι πάντοτε ήδη ριζωμένο στο εσωτερικό του υπάρχοντος, όσο η μαρξική διαλεκτική δεν ριζοσπαστικοποιεί την έννοια της μετάβασης σε μια νέα ιστορική βαθμίδα. Αυτό σημαίνει: η μεταβολή, η ρήξη με το παρελθόν και με το υπάρχον, ενσωματώνει στη θεωρία την ποιοτική διαφορά στην κατεύθυνση της προόδου. Αυτή δεν είναι καμιά αφηρημένη αξίωση, αλλά ένα πολύ συγκεκριμένο πρόβλημα ενόψει του ερωτήματος εάν και κατά πόσον η ύστερη βαθμίδα της δυτικής βιομηχανικής κοινωνίας, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά την τεχνική βάση της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, μπορεί να χρησιμεύσει ως μοντέλο για τη συγκρότηση μιας νέας κοινωνίας.

Θα ήθελα να διασαφηνίσω αυτό το γεγονός μέσω των δυο κεντρικών διαλεκτικών εννοιών: της άρνησης της άρνησης ως εσωτερικής ανάπτυξης μιας ανταγωνιστικής κοινωνικής ολότητας, και την έννοια της ολότητας στην οποία κάθε μεμονωμένη θέση βρίσκει την αξία της και την αλήθεια της. Καταρχήν για την πρώτη έννοια, την έννοια της άρνησης ως υπέρβασης. Ουσιαστικώς τόσο για τον Μαρξ όσο και για τον Χέγκελ οι αρνητικές δυνάμεις, οι οποίες υπερβαίνουν τις αντιθέσεις που αναπτύσσονται εντός ενός συστήματος και οδηγούν σε μια νέα βαθμίδα, αναπτύσσονται εντός αυτού του συστήματος. Έτσι για παράδειγμα [αναπτύχθηκε] η μπουρζουαζία εντός του φεουδαρχικού συστήματος, έτσι το προλεταριάτο ως επαναστατική δύναμη εντός του καπιταλισμού: υπό αυτή την έννοια [είναι] προσδιορισμένη άρνηση της ολότητας ήδη εντός της ολότητας. Ακόμη περισσότερο. Μέσω αυτής της άρνησης, η οποία αναπτύσσεται εκ των ένδον ενός συστήματος, προκύπτει αναγκαία η κίνηση προς τη νέα βαθμίδα ως κίνηση σε μια *υψηλότερη* βαθμίδα, καθώς αυτή απελευθερώνει τις παραγωγικές δυνάμεις που είναι δεσμευμένες στο κυρίαρχο σύστημα. Επομένως εδώ και παρ' όλο τον επαναστατικό μετασχηματισμό της υφιστάμενης ολότητας [έχουμε] την ανάπτυξη μιας καθαυτό υπάρχουσας ουσίας, που δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο του υπάρχοντος. Και έτσι στην υψηλά ανεπτυγμένη τεχνική βάση της καπιταλιστικής παραγωγής υπάρχει ήδη η υλική βάση για την έκπτυξη της σοσιαλιστικής παραγωγικότητας. Αυτό όμως δεν είναι πάλι μια μορφή της προόδου του αντικειμενικού Λόγου και μια νέα μορφή της αναπαραγόμενης υπεροχής της παρελθούσας εργασίας, που εξαντικειμενικεύεται στον τεχνικό μηχανισμό, επάνω στη ζωντανή εργασία;

Έναντι της παραπάνω θεώρησης της διαλεκτικής θέτω το αντιερώτημα: οι αρνητικές

δυνάμεις αναπτύσσονται με ιστορική αναγκαιότητα εντός ενός ανταγωνιστικού συστήματος με αυτόν τον προοδευτικό και απελευθερωτικό τρόπο; Πρέπει οι τάξεις και οι ταξικοί αγώνες να τεθούν σε μια τέτοια θετική δυναμική; Αυτό το πρόβλημα αφορά τον ιστορικό υλισμό ως ολότητα στη σχέση του με την ιδεαλιστική διαλεκτική. Δηλαδή: δεν μειώνει ο διαλεκτικός υλισμός την ίδια την υλική του βάση, καθώς δεν υπολογίζει αρχικά την επίδραση των κοινωνικών θεσμών στο είναι και τη συνείδηση των ανθρώπων; Καθώς αυτός ελαχιστοποιεί το ρόλο της βίας, τόσο της ωμής βίας όσο και της βίας των δεδομένων (λ.χ. της αυξανόμενης παραγωγικότητας της εργασίας και του αυξανόμενου βιοτικού επιπέδου); Καθώς αυτός υποτιμά το ρόλο της επιστήμης και της τεχνικής, που ζευγαρώνουν βίαια, στη διαμόρφωση και στον προσδιορισμό των αναγκών και της ικανοποίησης; Αυτό σημαίνει: δεν υποτιμά ο μαρξιστικός υλισμός τις δυνάμεις της ενσωμάτωσης και της συνοχής που είναι ενεργές στην ύστερη φάση του καπιταλισμού;

Αυτό περί του οποίου πρόκειται εδώ δεν είναι οι πνευματικές, οι ιδεολογικές δυνάμεις, είναι οι κοινωνικές δυνάμεις που είναι υλικές και αρχικά ισχυρές για να εξουδετερώσουν τις αντιθέσεις για μια ολόκληρη περίοδο, ν' αναστείλουν ή και να μεταμορφώσουν τις αρνητικές, εκρηκτικές δυνάμεις σε θετικές, οι οποίες αναπαράγουν το κατεστημένο αντί να το υπερβούν. Αποτέλεσμα αυτής της υπόθεσης: το αμφίβολο της έννοιας της άρνησης που αναπτύσσεται ως απελευθέρωση στο εσωτερικό μιας υφιστάμενης ολότητας. Με το γεγονός αυτό όμως και το αμφίβολο αυτής της υλιστικής έννοιας του Λόγου μέσα στην ιστορία. Και εξ αυτού προκύπτει η αναγκαιότητα ν' αποσυνδέσουμε την έννοια της πράξης απ' αυτό το σχήμα και να συνδέσουμε εκ νέου το έσωθεν με το έξωθεν, απ' το οποίο εξαρτάται η ιστορία.

Με αυτή την επίτηδες μη διαλεκτικά διατυπωμένη αντίθεση του έσωθεν και του έξωθεν περνά στη δεύτερη έννοια, την οποία θέλω να συζητήσω εν συντομία: την έννοια της ολότητας.

Τα ερωτήματα που ετέθησαν εδώ αφορούν την πραγματική δυνατότητα ότι στην ιστορική δυναμική μια υφιστάμενη ανταγωνιστική ολότητα αναιρείται *έξωθεν*, υπερβαίνεται και κατ' αυτόν τον τρόπο επιτυγχάνεται η επόμενη ιστορική βαθμίδα. Πιστεύω ότι αυτή η έννοια του έσωθεν, την οποία θέλω να συζητήσω εν συντομία, έχει βρει τη θέση της και στην εγγεληνή φιλοσοφία και ειδικά στη φιλοσοφία του δικαίου. Αναλογίζομαι τη σχέση της αστικής κοινωνίας με το κράτος. Παρ' όλες τις επιδέξια ανεπτυγμένες διαλεκτικές μεταβάσεις, που συνδέουν το κράτος εκ των έndon με την αστική κοινωνία, εξακολουθεί να παραμένει αποφασιστικό, ότι ο Χέγκελ επιβάλλει το κράτος στην αστική κοινωνία *έξωθεν*, και μάλιστα στο επιχείρημά του αιτιολογημένα, επειδή μόνο μια δύναμη που ίσταται έξω από το συνολικό σύστημα των συμφερόντων, του «συστήματος των αναγκών» της αστικής κοινωνίας, μπορεί να εκπροσωπήσει το καθολικό σε αυτή την ατέλεια ανταγωνιστική κοινωνία. Υπό αυτή την έννοια το καθολικό παραμένει *έξωθεν* του συστήματος της αστικής κοινωνίας. Αν λοιπόν τώρα υπάρχει ένας ιστορικός τόπος για ένα τέτοιο *έξωθεν*, τότε πρέπει κάθε προσδιορισμένη κοινωνική ολότητα να είναι η ίδια μέρος μιας μεγαλύτερης ολότητας, εντός της οποίας αυτή η προσδιορισμένη κοινωνική ολότητα μπορεί να πληγεί *έξωθεν*. Αυτή η μεγαλύτερη ολότητα πρέπει η ίδια να είναι πάλι μια συγκεκριμένη, ιστορική. Για τον Μαρξ ο εθνικός καπιταλισμός είναι μια τέτοια επιμέρους ολότητα του παγκόσμιου καπιταλισμού. Και εδώ όμως, πιστεύω, ότι υπάρχει ήδη η διαφορά μεταξύ του έσωθεν και του

έξωθεν, ειδικά στην έννοια του ιμπεριαλισμού: οι ενδο-ιμπεριαλιστικές συγκρούσεις εμφανίζονται ως μια εξωτερική δύναμη καταστροφής έναντι της εσωτερικής επαναστατικής δράσης του προλεταριάτου, που είναι η αποφασιστική δύναμη. Πώς έχουν τα πράγματα τώρα με τη σχέση της επιμέρους ολότητας και της ολότητας; Σήμερα έχουμε το παγκόσμιο σύστημα του καπιταλισμού, το οποίο ήταν για τον Μαρξ ακόμη η ολότητα, ως μια επιμέρους ολότητα στο παγκόσμιο σύστημα συνύπαρξης του καπιταλισμού και του σοσιαλισμού· και εντός αυτής της ολότητας το φαινόμενο της απορρόφησης του επαναστατικού δυναμικού στον ίδιο τον ύστερο καπιταλισμό. Ως συνέπεια αυτής της απορρόφησης η άρνηση εναντιώνεται στην αρνητικότητα ως γεωγραφικά και κοινωνικά χωριστή και αυτόνομη ολότητα. Η εσωτερική αντίθεση αναπτύσσεται και μεταμορφώνεται σε μια παγκόσμια αντίθεση. Είμαι της άποψης ότι η διαλεκτική βρίσκεται σήμερα ενώπιον της αποστολής να επεξεργασθεί θεωρητικά αυτή την κατ' ουσίαν νέα κατάσταση, χωρίς να της επιβάλει βιαιώς τις κληρονομημένες έννοιες. Εδώ μόνον μερικοί υπαινιγμοί: το έξωθεν για το οποίο μίλησα δεν πρέπει να κατανοηθεί μηχανιστικά υπό την έννοια του χώρου, αλλά ως η ποιοτική διαφορά, η οποία υπερβαίνει τις αντιθέσεις που υφίστανται στο εσωτερικό της ανταγωνιστικής επιμέρους ολότητας, για παράδειγμα την αντίθεση κεφαλαίου εργασίας, και δεν μπορεί ν' αναχθεί σε αυτές τις αντιθέσεις. Αυτό σημαίνει: το έξωθεν υπό την έννοια των κοινωνικών δυνάμεων εκπροσωπεί τις ανάγκες και τους στόχους που καταπιέζονται στην υφιστάμενη ανταγωνιστική ολότητα και δεν μπορούν ν' αναπτυχθούν σε αυτήν. Η ποιοτική διαφορά της νέας βαθμίδας της νέας κοινωνίας δεν θα μπορούσε να ιδωθεί μόνο στην ικανοποίηση των ζωτικών και πνευματικών αναγκών (οι οποίες παραμένουν πάντως η βάση κάθε ανάπτυξης), αλλά πολύ περισσότερο να ιδωθεί στη γένεση και πλήρωση νέων αναγκών, που καταπνίγονται στην ανταγωνιστική κοινωνία. Τέτοιες νέες ανάγκες θα έβρισκαν την έκφρασή τους στις ριζικά μετασχηματισμένες σχέσεις των ανθρώπων και σε ένα ριζικά άλλο κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον: αλληλεγγύη αντί της ανταγωνιστικής πάλης· αισθητικότητα αντί της καταπίεσης· εξαφάνιση της κτηνωδίας, της χυδαιότητας και της γλώσσας της· ειρήνη ως διαρκής κατάσταση.

Δεν ομιλώ εδώ για αξίες και στόχους αλλά για ανάγκες. Διότι όσο αυτοί οι στόχοι και οι αξίες δεν γίνονται ρεαλιστικές ανάγκες τόσο η ποιοτική διαφορά μεταξύ της παλαιάς και της νέας κοινωνίας δεν θα μπορεί ν' αναπτυχθεί. Ωστόσο, αυτός ο ανθρωπισμός μπορεί να γίνει συγκεκριμένη κοινωνική δύναμη μόνον όταν φέρεται από τις ήδη υπάρχουσες νέες κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις, οι οποίες έχουν εξεγερθεί και εξηγείρονται εναντίον της παλαιάς, καταπιεστικής ολότητας.

Στο βαθμό που η ανταγωνιστική κοινωνία συνενώνεται σε μια πελώρια καταπιεστική ολότητα, μετατοπίζεται τρόπος τινά ο κοινωνικός τόπος της άρνησης. Η δύναμη του αρνητικού αναπτύσσεται εκτός αυτής της καταπιεστικής ολότητας από δυνάμεις και κινήσεις οι οποίες δεν έχουν πληγεί ακόμη από την επιθετική και καταπιεστική παραγωγικότητα της λεγόμενης «κοινωνίας της αφθονίας» ή έχουν ήδη απελευθερωθεί απ' αυτή την εξέλιξη και γι' αυτόν τον λόγο έχουν την ιστορική ευκαιρία να βαδίσουν έναν άλλο δρόμο βιομηχανοποίησης και εκσυγχρονισμού, έναν ανθρώπινο δρόμο της προόδου. Και αυτή η ευκαιρία αντιστοιχεί στη δύναμη της άρνησης εντός της «κοινωνίας της αφθονίας», η οποία επαναστατεί εναντίον του συστήματος ως ολότητας. Η δύναμη της άρνησης, το γνωρίζουμε, δεν

είναι σήμερα συγκεντρωμένη σε καμιά τάξη. Αυτή είναι σήμερα ακόμη μια χασοτική, αναρχική αντίσταση, πολιτική και ηθική, ορθολογική και ενστικτώδης: η άρνηση συμπτωξής και συμπαιγνίας, η αηδία ενώπιον κάθε ευημερίας, η ανάγκη διαμαρτυρίας. Είναι μια αδύναμη, μια ανοργάνωτη αντίσταση, η οποία πιστεύω ότι εδράζεται σε ορμικές δυνάμεις και σκοποθεσίες που έρχονται σε ασυμφιλίωτη αντίθεση με την υφιστάμενη ολότητα.

Μετάφραση: Κωνσταντίνος Πάντης